

DUŠAN PLUT¹

Prostorsko ekološka protislovja družbenega razvoja Slovenije

Svet kot celota se vse pogosteje srečuje s problemi degradacije okolja. Propadanje življenjskega okolja, njegovih posameznih pokrajnotvornih sestavin (zrak, voda, vegetacija) dobiva jasne obrise krize globalnih, zelo velikih razsežnosti. Kapitalistični način prisvajanja narave z logiko kratkoročno zasnovane, enodimenzionalne in linearne profitne racionalnosti vodi v razprodajo omejenih ekoloških menic. Socializmu, tudi samoupravnemu, v praksi ni uspelo odpraviti osnovnih vzrokov ekološke krize, saj ohranja kapitalistični način proizvodnje. Zato so upravičene misli Kirna (1985) o nujnosti temeljite ekološke revizije socialističnega in komunističnega družbenega razvoja.

Stopnja degradacije v Jugoslaviji kaže, da je propadanje okolja že prešlo iz lokalnih območij v regionalne. Samoupravni socializem in družbena lastnina seveda sama po sebi ne odpravlja ekoloških protislovij družbene reprodukcije. Degradacija okolja v Sloveniji kot najbolj gospodarsko razviti republiki kaže splošne poteze družbenega razvoja, načina produkcije, pa tudi prostorsko ekoloških, poselitvenih in ekonomskih posebnosti njenega regionalnega razvoja.

Geografsko okolje v Sloveniji kot v celoti in v posameznih pokrajinah je namreč bolj onesnaženo, kot bi pričakovali po razvojni stopnji.

Očitna so torej nesorazmerja med onesnaževanjem in onesnaženostjo okolja, med emisijo in imisijo, najbolj pri stopnji onesnaženosti zraka in vodnih virov, v zadnjem času pa zlasti pri alarmantnemu obsegu in hitrosti širjenja propadanja gozda, saj je v različnih stopnjah propadanja že več kot polovica slovenskega gozda. Tako naj bi bilo razmerje med populacijskimi in drugimi načini onesnaževanja (zlasti industrijskega) pri vodnih virih približno 1:4, pri zraku pa je razmerje še dvakrat večje (Radinja, 1978). Vodni viri v Sloveniji so že tako onesnaženi, kot bi ob njih živelo okoli 9 milijonov ljudi. Zelo kritična pa je tudi splošna onesnaženost zraka, saj znaša letna količina SO₂, ki gre v ozračje, okoli 250 ton (Novak, 1985). Primerjava iste količine emisij kaže, da je dejanska stopnja propadanja okolja v posameznih slovenskih pokrajinah zelo različna, odvisna zlasti od fizično-geografskih potez slovenskih pokrajin.

Med pokrajinskimi potezami Slovenije je s prostorsko ekološkega vidika najbolj očitna njena geografska pestrost, pravzaprav mozaično pokrajinska podoba. Na bore 20.000 km² ozemlja se stikajo in prepletajo štiri pokrajinski tipi Evrope: Alpe, Panonska nižina, Dinarsko gorstvo in Sredozemlje (Ilešič, 1979). Stik različnih pokrajinskih enot Evrope na izredno majhnem ozemlju kaže na njen

¹ dr., Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze E. Kardelja Ljubljana, Aškerčeva 12.

poseben geografski položaj kot premalo izkoriščeno primerjalno prednost, ki jo še podčrtuje obmorska lega. Pokrajinska pestrost in raznovrstnost se kaže v številnih tipih pokrajinskih ekosistemov, kar je z vidika globalnih samočistilnih in samoregenerativnih ekosistemov, kar je z vidika globalnih samočistilnih in samoregenerativnih zmožnosti pozitivno. Globalno so v Sloveniji prisotni naslednji pokrajinski ekosistemi oziroma osnovni pokrajinski tipi: gorski alpski in predalpski, dinarsko-kraški, subpanonski in primorski, vsi s številnimi podtipi (Ilešič, 1972).

Čeprav torej Slovenijo kot celoto označuje ekološko in samočistilno pozitivna pokrajinska pestrost in mozaičnost, prihaja v vrsti pokrajinskih ekosistemov do rušenja naravnega ravnotežja. Posamezni pokrajinski tipi ali njene sestavine so kljub poudarjeni globalni ekološki stabilnosti pokrajinsko pestre Slovenije zelo občutljivi za posamezne oblike onesnaževanja. Zaradi tesne medsebojne povezanosti pokrajino tvornih elementov povzroči degradacija pokrajino tvornega elementa porušenje ravnotežja v celotnem pokrajinskem ekosistemu. Degradacijski režimi se med letom spreminjajo (naravne razmere za onesnaženje zraka so najbolj ugodni pozimi, za vodne vire pa poleti), kar bi bilo treba upoštevati pri uravnavanju emisij onesnaževalcev. Doline, kotline in obalni pas so najbolj z onesnaženostjo obremenjeni pokrajinski ekosistemi, kjer se prepletajo in delujejo različne oblike degradacije. Upoštevati je treba tudi, da prihaja v vrsti slovenskih pokrajin do več desetletij trajajočega, časovno sklenjenega onesnaževanja z akumulacijo in sinergizmom degradacijskih pokrajinskih procesov (Zasavje, Mežiška dolina, Celjska kotlina, Ljubljanska kotlina).

Ob koncu 19. stoletja so bili v Sloveniji med najbolj industrializiranimi predeli Mežiška dolina, Maribor, Celje, Črni revir, Domžale in Kranj z okolico, Tržič in Jesenice (Vrišer, 1977). Uspešno strategijo onemogoča že v prvi fazi le delno organizirana opazovalna mreža rednejšega spremljanja posameznih oblik propadanja okolja (zrak, voda, gozd), kar onemogoča izdelavo celostno zasnovanega katastra onesnaževalcev, kvantitativno oceno celotne polucijske obremenitve ter vseh, tudi sinergetskih in potencialnih posledic degradacije v strukturi in dinamiki pokrajinskih sistemov ter zdravju prebivalcev. Tako pa smo še vedno prepuščeni pogosto subjektivnemu ocenjevanju, negotovim predvidevanjem ob pogosto prisotni nedostopnosti do vseh podatkov. Brez celovito zasnovanega in povezanega monitoringa okolja so naše pogosto le sektorsko zasnovane akcije in ukrepi premalo učinkoviti in nezanesljivi.

Regionalno zasnovan oris propadanja različnih pokrajinskih ekosistemov nedvoumno opozarja, da dosednji ekstenzivno zasnovan in zgolj v količinsko večanje proizvodnje (tonska ekonomija) usmerjen gospodarski model razvoja ni upošteval nesprijemljivih prostorsko ekoloških zmogljivosti in omejitev slovenskih pokrajin, kar je povzročilo kritično stopnjo onesnaženosti okolja s povratnimi, tudi ekonomskimi posledicami (pomanjkanje pitne vode, propadanje gozda).

Obenem je za socialistično družbo nesprijemljivo, da onesnaženost okolja, zlasti zraka, postaja v samoupravnem socializmu tudi element socialne diferenciacije. Empirične raziskave v najbolj onesnaženih mestnih predelih Celja, Jesenic in Trbovelj kažejo, da živijo v teh delih mesta nižje socialne skupine, onesnaženost okolja pa eden od elementov »slumizacije« (Špes, Plut; 1982).

Največje spremembe v pokrajinske ekosisteme Slovenije je prinesla povojna industrializacija, ki je povzročila sicer dvig materialnega standarda, a hkrati vse večje izkoriščanje sicer skromnih domačih naravnih virov in veliko količino

odpadkov, ki bremenijo okolje (Lah, 1977). Po mnenju Vrišerja (1977) se je predvsem po zaslugi povojnega industrijskega razvoja Slovenija uvrstila med gospodarsko srednje razvite dežele, vendar je ob enem industrija postala največji onesnaževalec okolja. Če je bilo onesnaževanje okolja v t.i. otroški dobi še možno nekako opravičiti, je sedaj zaradi vse večje degradacije okolja tak razvoj nedopusten. Ob enem je industrija postala eden glavnih uporabnikov zemljišč, in to povečini najboljših kmetijskih. V mestih je pogosto zavzela dragocene površine, zavirala širjenje mesta in postavljala številne pogoje mestnemu razvoju (Vrišer, 1977, s. 122).

Ob enem je povojna poudarjena in pogosto stihijska industrializacija pospešila procese deagrarizacije in urbanizacije. V povojnem obdobju je deagrarizacija povzročila razkroj klasične agrarne strukture v kulturni slovenski pokrajini (Izhodišče in temelji . . ., 1975) z zmanjšanjem števila kmečkega prebivalstva z 49% leta 1948 na le 9,2% leta 1981. V nasprotju z drugimi razvitimi državami, kjer so se močno koncentrirale zemljiške posesti, je sprožila deagrarizacija pri nas nadaljnjo drobitev kmečkih gospodarstev (Natek, 1985). Čedalje številnejša generacija ostarelih kmečkih gospodarjev, razredčene vrste aktivnega kmečkega prebivalstva niso sposobne obdelovati zemlje. V zahodni Sloveniji se pojavlja že primanjkljaj primerne števila kmečkega prebivalstva, presežki pa so še v vzhodni Sloveniji (Jakoš, 1979). Vendar mora deagrarizacija potekati postopoma, korigirano, da se starostno-spolna sestava kmečkega prebivalstva ne slabša. Z dosedanjimi, sicer redkimi, sporadičnimi ukrepi nam ni uspelo nadzorovati procesov deagrarizacije, zato je starostno-spolna sestava kmečkega prebivalstva vse bolj neugodna in nima značilnosti stabilnega prebivalstva z naraščanjem. Tako zelo hitro propada dragocena prostorsko materialna in ekološka dobrina – kulturna pokrajina, ki je bila več stoletij namenjena različnim oblikam primarne kmetijske proizvodnje. Industrializacija z urbanizacijo je torej povzročila zgostitev prebivalstva in gospodarskih dejavnosti v dolinah, kotlinah in dinarskem pasu, a ob enem izseljevanje in opuščanje kulturne pokrajine v robnih, hribovitih območjih (Klemenčič, 1971; Mihevc, 1982).

Industrializacija Slovenije je povzročila izoblikovanje ločenih con bivanja, dela in oddiha. Zaradi dinamike in intenzivnosti je industrija dobila dominantno vlogo v procesu preobrazbe gospodarske sestave, prebivalstvene in zaposlitvene dinamike in degradacije okolja. Z vidika preobrazbe slovenske pokrajine sta se s procesom intenzivne industrializacije, urbanizacije in deagrarizacije izoblikovala dva osnovna pokrajinsko degradacijska tipa:

- urbanizirano-industrializirane doline in kotline z zgostitvijo prebivalstva in dejavnosti ter zdravju škodljivo onesnaženo obremenitvijo,
- roben, hribovit svet z odseljevanjem prebivalstva, opuščanjem kmetijske obdelave in propadanjem kulturne pokrajine.

Industrija in druge neagrarne zaposlitvene dejavnosti so težile predvsem za svojimi lastnimi (gospodarskimi) in ožjimi lokalnimi interesi, pa tudi urbanizacija ni potekala skladno z dejanskimi potrebami prebivalcev, s pogoji smotne rabe naravnih virov in širših vidikov varstva in urejanja okolja (Izhodišča in temelji . . ., 1975). Prebivalci Slovenije so se naseljevali in urbanizirali bodisi preveč koncentrirano, v nekaterih večjih ekološko preobremenjenih slovenskih krajih, ali pa neracionalno razpršeno vzdolž cest na podeželju in v bližini večjih zgostitvenih središč z zazidanjem najkvalitetnejših zemljiških površin in ogrožanjem vodnih virov (talna voda). Kljub nesorazmerno hitri urbanizaciji (3,5% letno) pa je rast

slovenskih mest (že 42% Slovencev živi v mestih) zaostajala za linearno, pogosto stihijsko deagrarizacijo slovenskega podeželja, ki je ekonomsko v močno podrejenem položaju. Razvoj obsežnih ravninskih območij spontane urbanizacije je v stalnem nasprotju s potrebami smotrne rabe in zaščite kvalitetnih kmetijskih zemljišč (Mihevc, 1982) ter povzroča prostorsko ekološke »glavobole«. Čeprav narašča ekološka osveščenost tudi na podeželju, je zaradi vse večjih ekonomskosocialnih stisk nerealno pričakovanje, da bodo prebivalci zgolj zaradi višje kvalitete (zunanjega) bivalnega okolja ostali v perifernih območjih, na kmetijah. Potrebni so širši, celoviti ukrepi in spodbude za zadrževanje prebivalcev v odmaknjenih območjih ter individualne gradnje in bivanje na obrobnih, pobočnih legah.

Propadanje okolja ima torej regionalne razsežnosti in postopoma prehaja v globalne, čeprav trenutno še ne moremo govoriti o globalni intenzivnosti in visoki stopnji propadanja okolja v vseh slovenskih pokrajinah. Toda v zadnjem desetletju se je propadanje okolja nadaljevalo, slovenska družba pa se je strukturirala na način, ki bi po mnenju Pintarja (1983) bolj ustrezal visoki razviti potrošniški kot pa socialistični saoupravni družbi. Obenem se v zadnjih letih potrjuje postavka, da ekološka neuspešnost, propadanje okolja, neracionalna in visoka poraba skromnih lastnih energetskih in naravnih virov vplivajo (skupaj z drugimi zunanjimi in notranjimi faktorji) na vse slabše ekonomske rezultate in poglobljajo družbeno krizo. Tudi nezmožnost originalnejšega obvladovanja ekoloških in drugih družbenih problemov kaže na resnost in globino krize socializma. Še vedno je očitna nezmožnost prehoda iz ekstenzivnega v intenzivno gospodarstvo, kar je bolj uspelo poznokapitalističnim družbam (Socialistična civilna družba, 1985). Sočan (1982) meni, da bi morali že v sedemdesetih letih tudi ekološko pozitivno prestrukturirati gospodarstvo in zavestno opuščati programe, ki so energetsko, surovinski in ekološko zahtevni. Ekstenzivna rast ni upoštevala ekološko-prostorskih omejitev slovenskih pokrajin in je povzročila kritično onesnaženost okolja, visoko stopnjo izčrpavanja naravnih virov in nakopičenja konfliktnih situacij glede rabe prostora, na drugi strani pa depopulacijo in zaraščanje kulturne pokrajine v hribovitih, odmaknjenih območjih. Nakopičeni prostorsko ekološki in zdravstveni problemi v gospodarsko ter populacijsko najbolj vitalnih slovenskih pokrajinah so upoštevanja vredna »dota« pri oblikovanju bodočega regionalnega razvoja. Slovenska industrija, celotno gospodarstvo ni uspelo izvesti kvalitativne razvojne preobrazbe, ki bi prinesla tudi ekološko pozitivne rezultate.

V dolgoročnem prostorskem planu Slovenije (1986–2000) se predvideva zmerno naraščanje števila prebivalstva (porast za 277.000), 3–4% rast DP in industrijske proizvodnje, 3% rast energije (električne za 4%), nekoliko počasnejša rast, proizvodnja hrane (40–45% do leta 2000), obsežne melioracije, gradnja 130.000 novih stanovanj, večji posek lesa, 3% naraščanje porabe vode, razvoj turizma z gradnjo 50.000 novih prenočitvenih zmogljivosti, gradnja avtocest itd. Zgolj ilustrativen pogled osnovnih razvojnih poudarkov modela količinske rasti nedvomno kaže na povečano obremenitev okolja z odpadki različnega izvora, naraščanje entropije in deleža pozidanih površin (Plut, 1985, b). Komisija za prostorsko-ekološko oceno Slovenija 2000 pri Zvezi društev za varstvo okolja Slovenije (ZVOS) sodi, da se bo ob nespremenjenem odnosu (glede na današnje stanje in ukrepe) globalna onesnaževalna obremenitev okolja do leta 2000 povečala za tretjino, in sicer v že danes močno onesnaženih pokrajinah, onesnaženost okolja pa se bo tudi prostorsko razširila. Ob populacijskem onesnaževanju se bo povečala količina industrijskega, kmetijskega, prometnega in turističnega onesna-

ževanja, prostorsko ekološki konflikti pa bodo najbolj kritični v že danes močno obremenjenih pokrajinskih ekosistemih (doline, kotline, obalni pas), kjer lahko pričakujemo tudi sinergijske učinke s škodljivimi zdravstvenimi (tudi genetskimi) posledicami. Zato je ZVOS ocenila Slovenijo 2000, kljub pozitivnim premikom – kot ekološko še vedno nesprejemljivo varianto načrtovanja naše bodočnosti. Obenem sodi, da razpolagamo z dovolj energije, ki jo neracionalno trošimo, zato nasprotuje gradnji novih centraliziranih energetskih objektov (zlasti JE, ki so tudi ekonomskopolitično in strateško vprašljive).

Slovenija 2000 pušča po mnenju Krašovca (1985) še vedno odprta vrata za zazidavanje kmetijske zemlje zaradi »zaokroženja« naselij, čeprav smo v povojnem obdobju prišli s 25 na 13 arov njivskih površin na prebivalca Slovenije. Po mnenju Ružičeve (1982) smo v povojnem obdobju zazidali kar 54.000 ha dobre orne zemlje. Kmetijsko proizvodnjo na vse manjših in razdrobljenih površinah naj bi pospešili s strojno obdelavo, večjo uporabo gnojil, zlasti rudninskih, in širšo uporabo fetofarmaceutskih pripravkov (Sunčič et. al, 1986). Zato lahko pričakujemo večje negativne vplive kmetijstva na pokrajinske ekosisteme, rodovitnost tal, onesnaževanje okolja (zlasti vode) in na zdravje ljudi kljub danes v celoti še dokaj skromni porabi povprečnih rudninskih gnojil (127 kg na ha obdelovalne zemlje) in zaščitnih sredstev. Z ekološkega vidika odpira tako zasnovana kmetijska politika z vse večjo rabo kemikalij in strupov že dolgo časa razne pomisleke (Carson, 1972)², prav tako pa je dolgoročno ekološko in ekonomsko vprašljivo nadomeščanje zazidalnih, preplavljenih in zaraščenih površin z drugimi aglomelioracijami, brez umetnih gnojil slabo rodovitnih, zamočvirjenih zemljišč.

Prostorsko ekološko so še posebno vprašljiva osnovna izhodišča strategije energetike s preseženim načrtovanjem usklajene rasti DP in porabe energije. V energetsko (in surovinsko) revni, obremenjeni z onesnaženostjo in močno entropijski Sloveniji načrtujemo do leta 2000 podvojitev električnoenergetskih zmogljivosti (za 1960 MW) z izrabo hidroenergetskega potenciala večjih rek (Sava, Mura), izkopom skoraj polovice domačega premoga (od 290 milijonov ton) in vlaganj v gradnjo JE Prevlaka ter TE v BiH in na Kosovu. Razen posledic tako zasnovane energetske strategije se bo po mnenju Novaka (1985) onesnaženost ozračja s SO₂ brez ukrepov za zmanjševanje povečala za 27%, dima pa celo za 44%. Obenem pa bi po ženevskem sporazumu (ki ga trenutno še vedno nismo ratificirali) morali do leta 1993 zmanjšati prenos SO₂ čez državne meje za 30%.

Novak (1985) predlaga, da bi naložbe, predvidene za gradnjo energetskih objektov, usmerili v spremembo tehnologij v industriji, spremembo strukture porabe, smotrno gospodarjenje in varčevanje z energijo.

Namesto dežele ekološkega razuma, socialne pravičnosti, človečnosti in materialne preprostosti (ne znakov revščine) je današnja podoba in razvojna strategija Slovenije kot najbolj razvite jugoslovanske republike naravnana in podrejena logiki nenehne rasti proizvodnje in porabe, za katero pa je treba »nekaj« tudi žrtvovati. Tudi samoupravni socializem kot teoretično morda trenutno najbolj demokratična varianta socialistične vizije naše prihodnosti je nekritično, neinovativno in ponižujoče sprejel ekološko destruktivno in razčlovečeno proizvodnjo in tehnologijo kapitalizma in s tem hote ali nehote vrednote zgolj v materialne simbole zasnovane in bučno reklamirane potrošniške družbe kot vmesne postaje v

² Alternativno zasnovane izkušnje biološkega kmetijstva v ZDA pa kažejo na dolgoročne ekonomske in ekološke prednosti. (Naši razgledi, 1986/3).

družbo »potrošniškega« komunizma. Posledica nekritičnega prevzema ekološko civilizacijsko zgrešenega življenjskega stila so vse bolj kričeča prostorsko ekološka protislovja v slovenskih pokrajinah, ki vse bolj boleče, a stvarno opozarjajo na dolgoročno zavoženost že izhujenih modelov »napredka« z nenehno, celo eksponentialno količinsko rastjo. Nevarna iluzija je mišljenje, da lahko do humanega, demokratičnega socializma pridemo zgolj s samoupravnimi (sicer še vedno nerazvitimi ali celo vedno manj razvitimi) odnosi in družbeno lastnino, a ekološko destruktivno veletehnologijo kapitalizma. Ekološkim pastem razvoja lahko odgovori le družba, ki bo svojo prihodnost gradila s sočasnim odpravljanjem obeh oblik: izkoriščanja človeka, pa tudi narave v smeri razvoja humanega, demokratičnega, samoupravnega ekosocializma, socialistične civilne družbe. Če resnično želimo opravičiti besede o vizionarski vlogi socializma kot naprednega družbeno-ekonomskega sistema, potem mora socializem razviti nov, ekološko pogojen proces družbene reprodukcije.

Ekologija in tehnološka znanost danes vse bolj priporočata preobrat od visokoentropijskih k nizko entropijski družbi, od neobnovljivih k obnovljivim virom energije. Tepina (1986) upravičeno opozarja, da bi morala Slovenija iskati izvirno zamisel gospodarskega razvoja v razmerah groženj ekološke krize, srednje tehnološke razvitosti in samoupravnega družbenega sistema. Sodi, da morajo biti merila za samoupravni socializem pri izboru tehnologije drugačna kot v deželah gospodarskega liberalizma in političnega etatizma. Merila razvoja, izbora tehnologije narekujejo dolgoročni obeti samoupravne družbe, kjer naj bi združeni proizvajalci tako urejali svoje razmerje do narave, da bo komplementarnost narave in družbene reprodukcije pogoj in jamstvo družbenega blagostanja in človekov sreče (Tepina, 1986).

Cilj »zelene« politike razvoja Slovenije naj bi bila ekološko strukturirano gospodarstvo in način življenja, prilagojen specifičnemu prostorsko ekološkemu in poselitvenemu vzorcu ter skromnemu surovinsko energetskemu potencialu posameznih slovenskih pokrajin. Navedene omejitve in že dosežena zgostitev poselitve ravninskega sveta ne dopuščajo močnejše regionalne zgostitve prebivalcev in onesnaževalcev, izgradnje velikih surovinsko-energetsko intenzivnih in entropijsko-onesnaževalnih zahtevnih industrijskih obratov, centraliziranih energetskih objektov in prometnih objektov brez nepopravljive ekološke in v končni fazi ekonomske škode. Pokrajinska mozaična sestava Slovenije in poselitveni vzorec z okoli 6.000 pretežno manjšimi naselji (nad dve tretjini naselij imata manj kot 200 prebivalcev) omogočata policentrični regionalni razvoj nižje hierarhije in decentralizirano industrializacijo z radikalno drugačnim odnosom do t. i. »stranskih« produktov dela in bivanja. Pospeševati je treba zlasti razvoj manjših, fleksibilnih industrijskih objektov in proizvodnih celic, ki slonijo na lokalnih, regionalnih virih, znanju in okolju prijazni, »mehki« tehnologiji z majhno porabo surovin in energije.

Razreševanje izredno zapletenih prostorsko-ekoloških dilem močno antropogeniziranih, zlasti dolinsko-kotlinskih pokrajinskih ekosistemov, ne more dolgoročno prenesti uspehov zgolj z rahlo spremembo dosedanjih trendov pretežno stihijske urbanizacije in ekstenzivne industrializacije, saj pomeni bližnjico v praktično nerešljive, ireverzibilne prostorsko ekološke posledice. Stopnja degradacije antropogeno močno preoblikovanih občutljivih pokrajinskih ekosistemov Slovenije kaže, da že dosedanja onesnaženost presega emisijske in samoregulatorne zmognosti, zato so s tega vidika nesprejemljive težnje k nadaljnji krepitvi večjih

prebivalstvenih zgostitev, nadaljnega razvoja veleindustrije in novih centraliziranih energetskih objektov (zlasti TE in JE ter akumulacijskih HE). Razvojna strategija degradiranih, z onesnaženostjo obremenjenih in visoko entropijskih območij bi morala biti prednostno usmerjena v zmanjševanje degradacije z ekološko ustreznim prestrukturiranjem obstoječe gospodarske sestave in usmeritve, odpravljanje največjih onesnaževalskih in entropijskih žarišč in podpiranje novih alternativnih industrijsko-energetskih in urbanizacijskih usmeritev (proizvodne celice, z delom na domu, drobno gospodarstvo in obrt, raba alternativnih in lokalnih energetskih virov, usmerjanje urbanizacije v bližnja obrobja dolin in kotlin ter na manj kakovostna zemljišča, humana revitalizacija mest itd.).

Polucijsko obremenjene in gosteje naseljene dolinsko-kotlinske in močno antropogenizirane pokrajinske tipe pa še dodatno (stanovanjsko, zaposlitveno, polucijsko) bremenijo doselitve iz robnih območij (kot posledica stihijske preseljitve), ki pa jih ni mogoče omejiti z administrativnimi ukrepi. Krepiti in družbeno podpreti je težnjo zaostajanja prebivalcev v hribovitih, obrobni območjih tudi na račun večanja lokalne (proizvodne, oskrbne) avtonomnosti, razvijanja biodinamičnega kmetijstva, neagresivnega turizma in ohranjanja največje »naravne« dobrote Slovenije – zdrave, kulturne pokrajine.

Klemenčič s sodelavci (1986) ugotavlja, da kljub dosedanjim planskim ukrepom s pospeševanjem turizma in delno kmetijstva v obrobni območjih še ni zadovoljivih rezultatov. Delež slabo poseljenega ali neposeljenega sveta, zlasti v višjih in kraških območjih se večja, obenem pa se še vedno niso bistveno zmanjšali negativni trendi selitev v gosto naseljene rečne doline in kotline. Novejši razvoj tehnologije in informatika pa daje objektivne možnosti za dekoncentracijo industrije, organizacijo proizvodnih celic zunaj centrov zgostitve. Klemenčič (1986) upravičeno sodi, da je z vidika organizacije proizvodnih celic pravzaprav ugodna razpršena poselitve, saj je večina manjših naselij prometno dokaj dobro povezana. Prve celovitejše geografske raziskave možnosti za organizacijo proizvodnih celic Železarne Ravne v Mežiški dolini kažejo, da so v perifernih območjih ugodne možnosti za delo na domu, vendar bo treba sistematično osvetliti vse, zlasti prostorsko ekološke razmere in posledice. Še vedno pa lahko govorimo o postopni zgostitvi prebivalstva na 45,3% površine Slovenije, stagnaciji na 29,2% površine in prazenju na 24,6% površin. Zgolj v 220 naseljih živi (leta 1981) že več kot tri četrtine (76,4%) prebivalcev SRS, leta 1961 pa je živel 69,5% (Mihevc, 1982).

Veledniki energetske krize so varčevanje, stabilizacija in celo zmanjševanje potrebne porabe energije in koriščenje decentraliziranih, alternativnih, obnovljivih lokalnih energetskih virov (male HE, biomasa in bioplin, geotermalna energija, veter, pasivna in aktivna raba sončne energije itd.). V vrsti slovenskih pokrajin so že danes presežene samočistilne sposobnosti, zato je nesprejemljiva gradnja novih objektov, ki bi dodatno obremenjevali okolje. Najprej je treba odpraviti obstoječe vire onesnaževanja (Šoštanj, Žerjav, Trbovlje, Celje, Ljubljana itd.). Ustvarjanje primernih življenjskih razmer za bivanje in delo v obrobni območjih pomeni obenem tudi zmanjševanje populacijskega in onesnaževalnega pritiska na obremenjene dolinske in kotlinske pokrajinske ekosisteme. Odločno varovanje in smotrna raba surovin, naravnih virov, energije, prostora, obdelovalnih površin ter prednost preventivnih ukrepov pred kurativnimi (npr. spremembe tehnologije v proizvodnji naj imajo prednost pred gradnjo čistilnih naprav) je prednostni družbeni cilj krepko degradirane, surovinsko energetske že močno

oropane Slovenije, ki obenem zanemarja in dolgoročno praktično onemogoča razvoj neindustrijskega turizma in biokmetijstva, drobnega gospodarstva.

Če želimo opravičiti oznako samoupravnega, humanega socializma, ki ima za cilj vsestranski razvoj človeka v zdravem humanem okolju in skrb za dostojno življenje bodočih generacij, je skrajni čas za izdelavo in uresničevanje »ozelenjenega« družbenega razvoja kot dolgoročno civilizacijsko edino sprejemljive alternative. Ekološko-ekonomsko in socialno svetlejšo prihodnost Slovenije lahko dosežemo le s takim načrtovajem razvojnih hotenj, ki bodo odraz realne ocene regionalnih virov in prostorsko ekoloških značilnosti, z revizijo prenapetih, nerealnih in prostorsko ekološko premalo pretehtanih ali celo zgrešenih razvojnih usmeritev. Doseganje ekoloških ciljev razvoja bo v Sloveniji sicer zaradi nakopičenih problemov, dolgotrajnejšega onesnaževanja in časovne zamude naporno, dolgotrajnejše in neuresničljivo brez radikalnejših, čeprav postopnih sprememb, s »sprijaznitvijo« kvantitativno skromnejšega, a ekološko uravnoveženega razvoja produkcije, porabe, z materialno preprostejšim (navzven), a duhovno in kulturno bogatim življenjem. Ali bi bila taka usmeritev res »sramotna« za deželo humanega, sicer (kot kaže) ekološko dokaj odpornega samoupravljalca pod Triglavom? In ne nazadnje – ali smo se dejansko tudi z jasnimi finančnimi obveznostmi pripravljene na ta način spoprijeti z ekološkimi grehi preteklosti in skritimi pastmi bodočnosti? Če se tako odločimo, bi bilo treba dolgoročne ekološke cilje glede na kritično današnjo stopnjo gospodarsko tehnološkega razvoja uresničiti v naslednjih časovnih obdobjih:

1. 1986–1995 (v prostorsko ekološkem pomenu, kratkoročno obdobje), v katerem bi globalno zaustavili nadaljnje slabšanje kakovosti okolja, onesnaževanje zraka pa zmanjšali vsaj za tretjino, dosledno uveljavili načelo enakopravnosti, ravnotežja med ekonomskimi in ekološkimi vidiki razvoja.

2. 1996–2005 (srednjeročno obdobje), v katerem bi od globalne stagnacije in izboljšanja kakovosti prešli k občutnemu izboljšanju kakovosti okolja; načelo ravnotežja med ekonomijo in ekologijo pa premakniti k ekološki prednosti.

3. 2006–2030 (dolgoročno obdobje), v katerem bi zmanjšali onesnaženost okolja na stopnjo dokazane neškodljivosti za zdravje in razvijali značilnosti države humanega (do sočloveka in narave) samoupravnega ekosocializma.

Osnovni kapital, prvi pogoj za celovit razvoj človeka je čisto in zdravo življenjsko okolje. Skupaj z znanjem, kulturo in industrijsko tradicijo, delavnostjo, geografskim položajem, pokrajinsko pestrostjo, čistimi vodnimi viri in morjem ter zdravim gozdom, zemljo si lahko obetamo eksistenčno-ekološko obetavnejšo prihodnost.

Dvig kvalitete (materialne, socialne, ekološke) življenja prebivalcev Slovenije dolgoročno zagotavlja upoštevanje naslednjih globalnih podmen:

– ugodna zemljepisna lega, prostorko-ekološke omejitve, skromni naravni viri in razpršena poselitvena struktura,

– srednja gospodarska razvitost z nujnostjo prehoda iz ekstenzivnega v intenzivno, nizko entropijsko gospodarstvo, smotrno rabo naravnih virov in prostora s krepitvijo lokalnih centralnih naselij,

– policentrični, decentralizirani regionalni razvoj s širšimi ukrepi za zadrževanje prebivalcev robnih območij,

– prilagoditev regionalnega razvoja pokrajinskim ekosistemom in njihovim samočistilnim sposobnostim.

V praksi so namreč še vedno močno zasidrane silnice dihonomijskega modela

regionalnega razvoja z gospodarsko razvitejšimi urbanizirano-industrializiranimi regijami in v razvoju zastajajočimi, depopulacijskimi robnimi območji. Dihotomijo je sicer nekoliko omilila, ne pa presegla politika policentričnega razvoja višje hierarhije s krepitvijo medobčinskih središč. V naslednji fazi pa je potreben policentrizem nižje stopnje, s krepitvijo krajevnih lokalnih centralnih krajev in sodobnimi pobudami in celovitimi ukrepi za zadrževanje prebivalcev v obrobni območjih (proizvodne celice, drobno gospodarstvo, biokmetijstvo, kmečki turizem). Tako zasnovan regionalni razvoj z aktiviranjem lastnih regionalnih virov, razvojem pozitivnih premis regionalizma in krepitvijo lokalne avtonomnosti, večje samooskrbe bi okrepili socialno-ekonomski status prebivalcev robnih območjih. Obenem pa bi imel zaradi prilagoditve pokrajinskim in poselitvenim značilnostim mozaične Slovenije tudi pozitivne prostorskoekološke posledice zaradi zmanjšane populacijsko-polucijskega pritiska na ravninske in antropogenizirane (obremenjene) pokrajinske ekosisteme in ohranjanja poselitve kulturne pokrajine v hribovitih in gorskih pokrajinskih ekosistemih.

LITERATURA

- Carson R., 1972, Nema pomlad, Ljubljana, str. 251.
- Erzensberger M., 1974, Kritika političke ekologije, Marksizem u svetu, 1974/9, Beograd, str. 157-197.
- Goz A., 1982, Ekologija in politika, Sarajevo, str. 253.
- Kirn A., 1985, Ekološke meje in protislova družbenega razvoja, Pasti razvoja - Ekološke študije, Ljubljana, str. 5-33.
- Ilešič S., 1979, Slovenske pokrajine, Geografski obzornik 1979/3-4, Ljubljana, str. 3-17.
- Izhodišča in temelji za politiko regionalnega razvoja, 1975, Zavod SRS za regionalno prostorsko planiranje 1975/2, Ljubljana, str. 120.
- Jakoš A., 1979, Ocene deagrarizacije po občinah v SR Sloveniji, Geografski obzornik 1979/1-2, Ljubljana, str. 1-11.
- Klemenčič V., 1971, Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva, Geografski zbornik XII, Ljubljana, str. 135-220.
- Klemenčič V., 1986, Geografsko proučevanje primernosti organiziranja proizvodnih celic na Koroškem (več avtorjev), Dela Oddelka za geografijo FF/2, Ljubljana, str. 98.
- Krašovec S., 1985, Pripombe k planiranju človekovega okolja, Informativni bilten 1985/8-9, Ljubljana, str. 93-101.
- Lah A., 1977, Slovenija sedemdeset let, Ljubljana, str. 457.
- Mihevc P., 1982, Značilnosti zgoščevanja prebivalstva v SR Sloveniji, Geografski vestnik LIV, Ljubljana, str. 65-72.
- Natek M., 1985, Prebivalstvo v gospodinjstvih z zemljiško posestvijo v SR Sloveniji v l. 1981, Geografski vestnik LVII, Ljubljana, str. 35-48.
- Novak P., 1985, Quo vadis slovenske energetike, Revija za razvoj 1985/1, Ljubljana, str. 12-20.
- Petkovšek Z., 1977, Določanje emisije SO₂ in izračun emisijskega potenciala za nekatere kotline v Sloveniji, Razprave 21/1-2, Ljubljana, str. 25-32.
- Pintar E. M., 1983, Nekateri elementi za koncept dolgoročnega razvoja SR Slovenije, Informativni bilten 1983/8-9, Ljubljana, str. 92-111.
- Plut D., 1985 a, Ekološka kriza - vzroki in posledice, Problemi - varnostni razgledi P-6/1986, Ljubljana, str. 24.
- Plut D., 1985 b, Za ekološko svetlejši jutri, Ljubljana, str. 139.
- Pregled dolgoročnega plana SRS za obdobje 1986-2000, 1985, Poročevalec 6. 8. 1985, Ljubljana, str. 1-28.
- Radišnja D., 1978, Pokrajinske značilnosti industrializacijske onesnaženosti v Sloveniji, Geographica Slovenica 9, Ljubljana, str. 75-84.
- Ružič M., 1982, Biti ali ne biti, Ljubljana, str. 251.
- Sočan L., Strukturna in razvojna vprašanja Slovenije, Informativni bilten 1982/1-2, Ljubljana, str. 4-9.
- Socialistična civilna družba (zbornik) 1985, Knjižnica revolucionarne teorije 1985/27 (uredil T. Mastnak), Ljubljana, str. 470.
- Sunčič F., Maček J., Leskovšek M., 1986, Intenziviranje kmetijske pridelave ob ekološkem ravnovesju, Revija za razvoj 1986/2, Ljubljana, str. 12-16.
- Špes M., Plut D., 1982, Socialnogeografsko proučevanje degradiranih območij v nekaterih slovenskih mestih, Geographica Slovenica 13, Ljubljana, str. 28-30.
- Tepina M., 1986, Ekološka komponenta tehnološkega razvoja, Revija za razvoj 1986/2, Ljubljana, str. 9-11.
- Trstenjak A., 1984, Ekološka psihologija - problemi, perspektive, Ljubljana, str. 324.
- Vrišer I., 1977, Industrializacija Slovenije (raziskovalna naloga), Inštitut za geografijo Univerze, Ljubljana, str. 139.